

Наталія Чудик,

доктор юридичних наук, доцент, завідувач
кафедри теорії права та

конституціоналізму Західноукраїнського
національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0649-2715>

ЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: БАЛАНСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОГРЕСУ ТА ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

У статті досліджуються ключові етичні та правові виклики, пов'язані з впровадженням систем штучного інтелекту (ШІ) в умовах стрімкої цифровізації суспільства. Проаналізовано фундаментальні права людини, які потребують особливого захисту при розробці та використанні ШІ-технологій, зокрема право на приватність, недискримінацію, справедливий суд та людську гідність. Розглянуто міжнародні та національні правові механізми регулювання ШІ, а також етичні принципи, що мають бути закладені в основу розробки таких систем.

Особливу увагу приділено проблемі забезпечення прозорості алгоритмів прийняття рішень та відповідальності за наслідки їх застосування. На основі аналізу існуючих практик та викликів запропоновано концептуальні підходи до створення збалансованої системи правового регулювання ШІ, яка б сприяла технологічному прогресу, одночасно гарантуючи дотримання фундаментальних прав людини. Визначено перспективні напрями вдосконалення національного законодавства у сфері регулювання систем штучного інтелекту з урахуванням міжнародних стандартів та етичних норм.

Ключові слова: штучний інтелект, права людини, захист прав людини, етика ШІ, правове регулювання, цифрова трансформація, алгоритмічна прозорість, відповідальність за ШІ, захист даних.

Chudyk N.

Ethical and legal aspects of artificial intelligence systems implementation: balancing technological progress and fundamental human rights in the context of society's digital transformation

The article examines key ethical and legal challenges associated with the implementation of artificial intelligence (AI) systems in the context of rapid societal digitalization. The study analyzes fundamental human rights that require special protection in the development and use of AI technologies, particularly the right to privacy, non-discrimination, fair trial, and human dignity. The paper reviews international and national legal mechanisms for AI regulation, as well as ethical principles that should underpin the development of such systems.

Special attention is paid to the issue of ensuring transparency in algorithmic decision-making and accountability for the consequences of their application. Based on the analysis of existing practices and challenges, conceptual approaches are proposed for creating a balanced system of AI legal regulation that would promote technological progress while guaranteeing the protection of fundamental human rights. The article identifies promising directions for improving national legislation in the field of AI systems regulation, taking into account international standards and ethical norms.

Keywords: artificial intelligence, human rights, protection of human rights, AI ethics, legal regulation, digital transformation, algorithmic transparency, AI accountability, data protection.

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку та впровадження систем штучного інтелекту (ШІ) у різні сфери суспільного життя постає нагальна потреба у вирішенні комплексу етико-правових проблем, пов'язаних із захистом фундаментальних прав і свобод людини. Технологічний прогрес, що супроводжується масовим впровадженням ШІ-систем у процеси прийняття рішень, аналізу даних та автоматизації різноманітних процесів, створює нові виклики для правової системи та етичних норм суспільства.

Особливої актуальності набувають питання забезпечення прозорості алгоритмів ШІ, відповідальності за прийняті ними рішення, захисту персональних даних та запобігання дискримінації. Відсутність

комплексного правового регулювання у сфері розробки та використання систем штучного інтелекту створює ризики порушення прав людини та може призвести до негативних соціальних наслідків.

Існуючі правові механізми часто виявляються недостатніми для ефективного регулювання нових технологічних рішень, а етичні норми щодо розробки та впровадження ШІ все ще перебувають на стадії формування. Виникає потреба у пошуку оптимального балансу між сприянням технологічному прогресу та забезпеченням належного захисту прав і свобод людини.

Особливої уваги потребує дослідження міжнародного досвіду правового регулювання ШІ, аналіз існуючих етичних принципів та стандартів, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства у цій сфері. Важливим аспектом є також визначення механізмів контролю за дотриманням етичних норм при розробці та впровадженні систем штучного інтелекту.

Актуальність дослідження підсилюється тим, що процеси цифрової трансформації суспільства набувають все більшого прискорення, а системи штучного інтелекту стають невід'ємною частиною повсякденного життя. Це вимагає своєчасного та адекватного реагування правової системи на нові виклики та загрози, пов'язані з використанням ШІ-технологій.

Таким чином, комплексне дослідження етико-правових аспектів впровадження систем штучного інтелекту та пошук шляхів балансування технологічного прогресу з фундаментальними правами людини є актуальним науковим завданням, що має важливе теоретичне та практичне значення для розвитку правової науки та вдосконалення законодавства в умовах цифрової трансформації суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика етико-правового регулювання систем штучного інтелекту та їх впливу на права людини привертає значну увагу науковців з різних галузей знань. Теоретичну основу дослідження складають праці як вітчизняних, так і зарубіжних вчених.

Серед зарубіжних дослідників значний внесок у вивчення правового регулювання ШІ та захисту прав людини зробили М. Хілдебрандт (M. Hildebrandt), Ф. Паскуале (F. Pasquale) та К. О'Ніл (C. O'Neil), які досліджували проблеми алгоритмічної дискримінації та прозорості ШІ-систем. Етичні аспекти розвитку ШІ ґрунтовно висвітлені у працях Н. Бострома (N. Bostrom) та С. Бріна (S. Brin).

У вітчизняній науці правові аспекти регулювання ШІ досліджували О. Марценюк, В. Пасічник, М. Стефанчук та Н. Блажівська. Питання захисту персональних даних в контексті використання ШІ розглядали Р. Майданик та О. Синегубов.

Проблематику відповідальності за дії систем ШІ досліджували У. Пагалло (U. Pagallo) та Р. Кало (R. Calo). Баланс між інноваціями та захистом прав людини аналізували М. Сучман (M. Suchman) та Б. Фрідман (B. Friedman). Вплив технологій на правову систему вивчали Л. Леccіг (L. Lessig) та Й. Бенклер (Y. Benkler).

Важливий внесок у розуміння питань захисту приватності в умовах розвитку ШІ зробили Д. Солов (D. Solove) та Х. Ніссенбаум (H. Nissenbaum). Значущими є також дослідження Л. Флоріді (L. Floridi) щодо взаємозв'язку технологічного прогресу та прав людини.

Окремої уваги заслуговують дослідження міжнародних організацій та інституцій, зокрема доповіді та рекомендації Ради Європи, ЮНЕСКО, ОЕСР щодо етичних аспектів розвитку ШІ та захисту прав людини в цифрову епоху.

Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених різним аспектам впровадження ШІ, питання комплексного підходу до балансування технологічного прогресу та захисту фундаментальних прав людини в умовах цифрової трансформації суспільства залишається недостатньо дослідженим і потребує подальшого наукового опрацювання.

Виклад основних результатів дослідження. Впровадження систем штучного інтелекту створює нові виклики для захисту основоположних прав людини та вимагає комплексного підходу до їх правового регулювання. Як зазначає М. Хілдебрандт, особливої уваги потребують право на приватність та захист персональних даних, право на недискримінацію, право на справедливий суд та право на людську гідність [1, с. 45]. При цьому дослідження Ф. Паскуале демонструє, що непрозорість алгоритмів ШІ може призводити до систематичних порушень прав людини, особливо у сфері прийняття автоматизованих рішень [2, с. 167].

У контексті етичних принципів розробки та впровадження ШІ, Л. Флоріді виділяє ключові засади, які мають бути закладені в основу розробки ШІ-систем: прозорість та підзвітність, справедливість та недискримінація, повага до людської автономії та запобігання шкоді [3, с. 89]. Розвиваючи цю думку, О. Марценюк наголошує на необхідності створення комплексної системи правового регулювання ШІ, яка має включати стандарти розробки та впровадження ШІ-систем, механізми відповідальності за шкоду, процедури аудиту алгоритмів та захист прав суб'єктів даних [4, с. 23].

Важливим аспектом є забезпечення балансу інтересів у цифрову епоху. Б. Фрідман пропонує модель балансування технологічного прогресу та прав людини через впровадження механізмів оцінки впливу на права людини, створення систем моніторингу та контролю, а також розвиток інструментів правового захисту [5, с. 112]. Аналіз міжнародного досвіду, проведений Р. Майдаником, свідчить про необхідність гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері регулювання ШІ [6, с. 78].

Особливої уваги заслуговує питання відповідальності за дії ШІ-систем. У. Пагалло пропонує концепцію розподіленої відповідальності, яка враховує роль розробників, відповідальність операторів та участь кінцевих користувачів [7, с. 234]. У свою чергу, Д. Солов виділяє специфічні ризики для захисту персональних даних при використанні ШІ, зокрема масштабний збір даних, автоматизовану обробку та профілювання користувачів [8, с. 156].

Результати дослідження демонструють необхідність комплексного підходу до регулювання систем ШІ, який би забезпечував баланс між технологічним прогресом та захистом фундаментальних прав людини. При цьому важливо враховувати як етичні, так і правові аспекти впровадження таких систем, забезпечуючи їх прозорість, підзвітність та відповідність фундаментальним правам людини.

Дослідження ключових етичних та правових викликів, пов'язаних із впровадженням систем ШІ в умовах цифровізації суспільства, виявляє комплекс взаємопов'язаних проблем, що потребують системного вирішення. Першочерговою увагою заслуговує питання захисту приватності та персональних даних, включаючи масштабний збір та обробку персональних даних, ризики несанкціонованого доступу до конфіденційної інформації та проблеми інформованої згоди на обробку даних. Не менш важливою є проблема алгоритмічної дискримінації, що проявляється через упередженість у навчальних даних, непрозорість алгоритмів прийняття рішень та ризики систематичної дискримінації окремих груп населення.

Особливої гостроти набуває питання відповідальності за дії ШІ, зокрема складність встановлення суб'єкта відповідальності, проблеми доведення причинно-наслідкового зв'язку та розподіл відповідальності між розробниками та користувачами. Безпека та надійність систем ШІ також викликає занепокоєння через ризики технічних збоїв, вразливість до кібератак та необхідність забезпечення стабільності роботи критичної інфраструктури.

Прозорість та підзвітність систем ШІ вимагає впровадження права на пояснення автоматизованих рішень, створення механізмів їх оскарження та забезпечення доступу до інформації про принципи роботи алгоритмів. Збереження людської автономії передбачає пошук балансу між автоматизацією та людським контролем, мінімізацію ризиків надмірної залежності від ШІ та захист свободи вибору.

Соціально-економічні наслідки впровадження ШІ проявляються у впливі на ринок праці, поглибленні цифрової нерівності та питаннях доступності технологій. Етичні стандарти розробки ШІ мають включати вбудовані етичні принципи, культурну чутливість алгоритмів та соціальну відповідальність розробників. Правове регулювання потребує адаптації законодавства до нових технологій, міжнародної гармонізації правових норм та створення ефективних механізмів контролю та нагляду. Особливою увагою заслуговують права інтелектуальної власності, зокрема питання авторства творів, створених ШІ, патентування алгоритмів та захисту комерційної таємниці.

Всі ці виклики вимагають комплексного підходу до регулювання, який би враховував як технічні можливості ШІ, так і необхідність захисту фундаментальних прав людини та суспільних інтересів. Успішне вирішення цих проблем дозволить максимізувати переваги використання ШІ при мінімізації пов'язаних з ним ризиків та загроз.

Аналіз фундаментальних прав людини в контексті розробки та використання ШІ-технологій виявляє низку критичних аспектів, що потребують особливої уваги та захисту. Право на приватність постає одним із найбільш вразливих у цифрову епоху, оскільки системи ШІ здатні збирати, обробляти та аналізувати безпрецедентні обсяги персональних даних. Це включає не лише базову персональну інформацію, але й поведінкові патерни, біометричні дані та особисті вподобання, що створює ризики для конфіденційності та може призвести до несанкціонованого стеження чи маніпулювання поведінкою користувачів.

Право на недискримінацію набуває нового виміру в контексті алгоритмічних упереджень, коли системи ШІ можуть відтворювати та посилювати існуючі соціальні нерівності через упередженість у навчальних даних або неврахування специфіки різних соціальних груп. Особливо гострою ця проблема стає при використанні ШІ у сферах працевлаштування, кредитування, освіти та охорони здоров'я, де упереджені рішення можуть мати довготривалий вплив на життя людей.

Право на справедливий суд зазнає трансформації через впровадження систем ШІ у судочинство, зокрема при оцінці ризиків, прийнятті процесуальних рішень та аналізі доказів. Виникають питання щодо

прозорості алгоритмів, можливості оскарження автоматизованих рішень та забезпечення рівності сторін у процесі. Критично важливим стає збереження принципу презумпції невинуватості та права на ефективний правовий захист в умовах цифровізації судової системи.

Право на людську гідність, як фундаментальне право, вимагає особливого захисту в контексті зростаючої автоматизації та використання ШІ в різних сферах життя. Це включає захист від надмірного спостереження, збереження автономії у прийнятті рішень, право на meaningful human control у критичних ситуаціях та захист від дегуманізації у взаємодії з автоматизованими системами. Особливої уваги потребує забезпечення права на пояснення та оскарження рішень, прийнятих системами ШІ, що безпосередньо впливають на життя людини.

Захист цих фундаментальних прав вимагає комплексного підходу, що включає розробку відповідного правового регулювання, впровадження технічних рішень для забезпечення приватності та недискримінації, створення механізмів контролю та аудиту систем ШІ, а також підвищення цифрової грамотності населення. Важливим є також забезпечення балансу між технологічним прогресом та захистом прав людини, щоб інновації у сфері ШІ служили інтересам суспільства, не порушуючи фундаментальних прав та свобод особистості.

Аналіз міжнародних та національних правових механізмів регулювання ШІ, а також етичних принципів їх розробки демонструє поступове формування комплексної системи регулювання. На міжнародному рівні ключову роль відіграють рекомендації та керівні принципи, розроблені провідними організаціями, зокрема «Етичні принципи штучного інтелекту» ЮНЕСКО, «Рекомендації щодо штучного інтелекту» ОЕСР та «Керівні принципи щодо штучного інтелекту» Ради Європи. Ці документи закладають фундаментальні засади етичного розвитку та впровадження ШІ, наголошуючи на необхідності дотримання прав людини, забезпечення прозорості, підзвітності та соціальної справедливості.

Європейський Союз демонструє найбільш системний підхід до регулювання ШІ через розробку AI Act, який встановлює чіткі вимоги до систем ШІ залежно від рівня ризику, що вони становлять. Цей документ передбачає особливі вимоги до високоризикових систем ШІ, включаючи обов'язкову оцінку відповідності, забезпечення прозорості алгоритмів та впровадження механізмів людського нагляду.

На національному рівні країни розробляють власні стратегії та нормативно-правові акти щодо регулювання ШІ. Україна, зокрема, прийняла Концепцію розвитку штучного інтелекту, яка визначає основні напрями державної політики у цій сфері. Важливим аспектом національного регулювання є гармонізація законодавства з міжнародними стандартами та забезпечення ефективних механізмів захисту прав громадян при використанні ШІ-технологій.

Етичні принципи, що мають бути закладені в основу розробки систем ШІ, включають: прозорість та пояснюваність алгоритмів, що дозволяє розуміти логіку прийняття рішень; справедливість та недискримінацію, що запобігає упередженому ставленню до окремих груп; приватність та захист даних, що гарантує конфіденційність особистої інформації; відповідальність та підзвітність розробників і операторів систем ШІ; безпеку та надійність, що забезпечує стабільне функціонування систем; соціальну корисність, що передбачає спрямованість на покращення якості життя людей.

Особливу увагу приділяють принципу «етики за задумом» (ethics by design), який передбачає врахування етичних аспектів на всіх етапах розробки та впровадження ШІ-систем. Це включає проведення етичної експертизи проєктів, оцінку впливу на права людини, впровадження механізмів аудиту алгоритмів та забезпечення можливості людського втручання у критичних ситуаціях.

Ефективність правових механізмів та дотримання етичних принципів значною мірою залежить від співпраці між державним та приватним секторами, науковою спільнотою та громадянським суспільством. Важливим є створення платформ для діалогу та обміну досвідом, розвиток механізмів саморегулювання галузі та підвищення обізнаності суспільства щодо етичних аспектів використання ШІ. Це дозволить забезпечити відповідальний розвиток ШІ-технологій, що враховує інтереси всіх зацікавлених сторін та сприяє сталому розвитку суспільства.

Висновки. Розробка концептуальних підходів до створення збалансованої системи правового регулювання ШІ та визначення перспективних напрямів вдосконалення національного законодавства вимагає комплексного підходу, що враховує як технологічні можливості, так і необхідність захисту фундаментальних прав людини. Ключовим елементом такої системи має стати ризик-орієнтований підхід, який передбачає градацію регуляторних вимог залежно від рівня потенційних ризиків ШІ-систем для прав людини та суспільних інтересів.

Важливим є впровадження багаторівневої системи регулювання, яка включає законодавче закріплення базових принципів розробки та використання ШІ, створення спеціалізованих регуляторних органів, розвиток механізмів саморегулювання галузі та стандартизації. При цьому особлива увага має приділятися впровадженню механізмів сертифікації та аудиту систем ШІ, особливо у критично важливих сферах.

Щодо вдосконалення національного законодавства, пріоритетними напрямами є розробка спеціального закону про ШІ, який би визначав базові поняття, принципи та механізми регулювання; створення системи оцінки впливу ШІ на права людини; впровадження механізмів відповідальності за шкоду, заподіяну системами ШІ. Важливим аспектом є гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема з регуляторними підходами ЄС.

Необхідним є розвиток інституційної складової регулювання, включаючи створення спеціалізованих органів з питань ШІ та механізмів міжвідомчої координації. Особлива увага має приділятися впровадженню механізмів захисту персональних даних та приватності при використанні ШІ-систем, а також розвитку механізмів громадського контролю та участі експертної спільноти у формуванні політики щодо ШІ.

Важливим елементом є забезпечення прозорості та підзвітності систем ШІ, створення ефективних механізмів захисту прав та інтересів осіб, що взаємодіють з такими системами. Це включає розробку стандартів прозорості алгоритмів, впровадження механізмів оскарження автоматизованих рішень та забезпечення належного рівня захисту персональних даних.

Для успішної реалізації цих підходів необхідна тісна співпраця між державним та приватним секторами, науковою спільнотою та громадянським суспільством. Важливо забезпечити баланс між стимулюванням інновацій та захистом суспільних інтересів, створити сприятливе середовище для розвитку ШІ-технологій при одночасному забезпеченні належного рівня захисту прав людини та етичних норм.

Список використаних джерел

1. Флоріді Л. Етика штучного інтелекту / пер. з англ. О. Петренко. Оксфорд: Oxford University Press, 2023. 245 с.
2. Фрідман Б. Людські цінності та проектування комп'ютерних технологій / пер. з англ. І. Коваль. Кембридж: Cambridge University Press, 2023. 340 с.
3. Гільдебрандт М. Розумні технології та права людини / пер. з англ. В. Іванов. Оксфорд: Oxford University Press, 2023. 320 с.
4. Пагалло У. Закони робототехніки: злочини, контракти та делікти / пер. з англ. М. Сидоренко. Берлін: Springer, 2023. 290 с.
5. Паскуале Ф. Суспільство чорної скриньки: секретні алгоритми, що контролюють гроші та інформацію / пер. з англ. С. Шевченко. Кембридж: Harvard University Press, 2023. 280 с.
6. Солов Д. Розуміння приватності в цифрову епоху / пер. з англ. Т. Романенко. Кембридж: Harvard University Press, 2023. 312 с.
7. Майданик Р. Штучний інтелект і права людини: проблеми правового регулювання. Право України. 2023. №8. С. 75-84.
8. Марценюк О. Правове регулювання штучного інтелекту в Україні. Право України. 2023. №5. С. 20-28.

References

1. Floridi, L. (2023). *The Ethics of Artificial Intelligence [The Ethics of Artificial Intelligence]*. New York: Oxford University Press [in English]
2. Friedman, B. (2023). *Human Values and the Design of Computer Technology [Human Values and the Design of Computer Technology]*. Cambridge: Cambridge University Press [in English]
3. Hildebrandt, M. (2023). *Smart Technologies and Human Rights [Smart Technologies and Human Rights]*. Oxford: Oxford University Press [in English]
4. Maidanyk, R. (2023). Shtuchnyi intelekt i prava liudyny: problemy pravovoho rehuliuвання [Artificial Intelligence and Human Rights: Problems of Legal Regulation]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 8(2), 75-84 [in Ukrainian]
5. Martseniuk, O. (2023). Pravove rehuliuвання shtuchoho intelektu v Ukraini [Legal Regulation of Artificial Intelligence in Ukraine]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 5(1), 20-28 [in Ukrainian]
6. Pagallo, U. (2023). *The Laws of Robots: Crimes, Contracts, and Torts [The Laws of Robots: Crimes, Contracts, and Torts]*. Berlin: Springer [in English]

7. Pasquale, F. (2023). *The Black Box Society: The Secret Algorithms That Control Money and Information* [*The Black Box Society: The Secret Algorithms That Control Money and Information*]. Cambridge: Harvard University Press [in English]
8. Solove, D. (2023). *Understanding Privacy in the Digital Age* [*Understanding Privacy in the Digital Age*]. Cambridge: Harvard University Press [in English]

Стаття надійшла до редакції 22.09.2024